

Váně, Jan

[Nešpor, Zdeněk R.; Lužný, Dušan. Sociologie náboženství]

Religio. 2007, vol. 15, iss. 2, pp. 305-309

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125223>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

mezi nimi: strukturální, substanciální a energetickou.

V posledním příspěvku sborníku „Tělo jako chrám. Cesty a podoby revalvace těla v kontextu New Age“ (s. 243-250), jenž by spíše než do tohoto oddílu patřil do kontextu příspěvků věnovaných cestám k tělesné dokonalosti, se jeho autor, David Václavík, zaměřil na tematizaci proměn fenoménu tělesnosti v rámci nových náboženských syntéz. Nastiňuje názory E. Swedenborga, R. W. Emersona a P. Quimbyho, které se staly klíčovými inspiračními zdroji pro New Age a jeho nové pojetí těla.

Co říci závěrem? Recenzovaný sborník *Náboženství a tělo* není jen cenným zdrojem pro zájemce o studium této problematiky, ale je také zprávou o stavu české a slovenské religionistiky. Přinášší bohatou žeu – a to hned třikrát: a) co do množství témat, b) užitých metod a přístupů, c) co do počtu účastníků. S potěšením lze konstatovat, že se tu vedle autorek a autorů střední generace výrazně prezentuje mladá, ba nejmladší generace religionistů, jejichž zájem a vědecká erudice je zárukou slibných perspektiv v oblasti vědeckého studia náboženství u nás.

Sborník má atraktivní obálku, je v něm řada obrázků a fotografií, může být tedy zcela nepochybně považován za velmi zdařilou knihu. Přesto si však neodpustím několik kritických poznámek. Je především škoda, že není vybaven rejstříkem, který je ve sbornících podobných kvalit již naprostou samozřejmostí. Jakkoli je třeba vyzvednou práci hlavních editorů sborníku, jejich pozorným očím uniklo několik nepřesností: ve sborníku není zcela sjednoceno užívání některých výrazů – např. Hare Krišna/Haré Kršna (s. 121n, 215n), ne vždy je také graficky jednotný záznam rozhovorů z terénních výzkumů (např. s. 73n, 119n).

Tato drobná přehlédnutí, spolu s některými evidentně tiskovými chybami, ale rozhodně nemohou pokazit celkové kladné hodnocení výsledné práce.

ONDŘEJ SLÁDEK

Zdeněk Nešpor – Dušan Lužný, Sociologie náboženství,

Praha: Portál 2007, 236 s.
ISBN 978-80-7367-251-5.

O kvalitě a významu vědeckého oboru vypovídá celá řada faktorů. Jedním z těch nejdůležitějších je schopnost představit výsledky badatelské činnosti jak odborné veřejnosti, tak i schopnost ospravedlnit vlastní obor před laickým publikem. Kromě toho je nutné, aby „odborný dorost“ měl dostatečné prostředky k zorientování a zdokonalení se ve své disciplíně. Výše zmíněným požadavkům se pokusila dostát předkládané práce Zdeňka Nešpora a Dušana Lužného. Význam díla spočívá zejména v tom, že usiluje o poskytnutí relevantních a ucelených informací o sociologii náboženství, kterých se ne vždy dostává v dostatečné míře. Sice existuje několik porevolučních pokusů v podobě skript, ale monografie věnující se sociologii náboženství jako oboru jsou nedostatkovým zbožím. Úvod do studia oboru tak představovala dnes již zcela nedostačující práce Aleše Sekota (*Sociologie náboženství*, Praha: Svoboda 1985). Kdyby jen tento fakt měl být důvodem k napsání „úvodu do sociologie“, stačilo by to. Působí proto trochu neobratně, když Nešpor s Lužným v úvodu ospravedlňují vznik knihy tím, že na jedné straně stručně, avšak věcně správně definují, co je, respektive čím se zabývá sociologie náboženství, aby tak vzápětí mohli dodat, že stručná charakteristika je nedostačující. A tak prý napsali danou knihu, přičemž z celého textu vysvítá, že cílem je – a to po právu – odstranit nedostatky ve znalostech o oboru, který je značně marginalizován. Právě toto úsilí, a nikoli stručná definice sociologie náboženství, je to, co ospravedlňuje existenci práce *Sociologie náboženství*. Minimálně proto, že v této subdisciplíně sociologie v Čechách existuje poptávka po relevantní literatuře zabírající se jak historickým vývojem a proměnami oboru, tak soudobými trendy v metodologické i substantivní rovině, čehož se dostává v míře jen

malé. Nebylo proto nutné vytvářet takovouto neobratnou obezličku. Vzhledem ke kvalitě práce, což lze prozradit čtenáři již v počátku, aby tak byl o to více motivován k vlastnímu studiu textu, bychom proto snad mohli předpokládat, že se jedná o ne zcela zdařile formulovaný úvod.

Když si autoři připravili půdu pro ospravedlnění publikace, položili si následně otázku po důvodu proč studovat náboženství. Předkládají celou řadu možných odpovědí, které jim slouží jako syžet pro načrtnutí vlastní strukturované odpovědi. Jejich odpověď na otázku proč se věnovat fenoménu náboženství, v tomto případě z pohledu sociologie, se transformuje do několika velkých kapitol. Od historického exkurzu, v kterém jsou představeni klíčoví myslitelé a směry, jako jsou Comte, Marx, Durkheim, funkcionalismus atd., přes „tradiční“ i soudobá aktuální témata až po alternativní formy zpracování fenoménu náboženství.

Dříve, než vůbec mohli přikročit k první části práce, která se věnuje historickému exkurzu do myšlení „klasiků“ sociologie náboženství a dále pak na ni navazující představení stěžejních metod a témat sociologie náboženství, museli se autoři práce, stejně jako teoretici sociologie náboženství, vyrovnat s ústředním problémem, o němž se třístí nejedna koncepce, již je obtíž se samotným definováním pojmu náboženství. S vědomím, že se jedná o proměnlivý sociální fenomén, postupují v jeho uchopení skrze komparaci dvou základních přístupů k dané problematice, a to substanciálního a funkcionálního pojetí. Deklarují jejich výhody a nevýhody včetně pokusu o odlišení dvou mnohdy zaměňovaných výchozích pozic k problému, jímž je přístup sociologie náboženství a náboženské sociologie. Nešpor s Lužným usilují o zachování neutrality, a proto nedávají najevo, ke kterému z hlavních proudů definujících termín náboženství se sami přiklánějí. K doložení celé řady možných pojetí zachovávají metodu „negativních“ určení, neboť ukazují, co vše náboženství může – z určitého úhlu pohledu – být i nebýt.

Jestliže se autoři po celou dobu předkládaného textu snaží vystupovat z pozice neutrality, přesto se na některých místech ne-

udrží a prozrazují či naznačují své názory, které jsou poplatné či velmi blízké jejich zastávaným, nebo alespoň tušeným, východiskům. Ať už se jedná o úvahu nad možnostmi důslednější provazanosti sociologie a historie či mnohem aktuálnějšího tématu po vztahu sociologie a antropologie. Pomineme-li možnost, že se jedná o zohledňování vlastní vědecké erudice jednoho z autorů, je tato otázka především sporem o výchozí předpoklady a směřování oboru sociologie. Požadavek interdisciplinarity, která je jedním z možných výsledků volání po redefinování sociologie náboženství, je akceptovatelné a souhlasím s možností přínosu pro obor sociologie. V pozadí však stojí důležitý spor, který se váže na otázku po „nových“ možnostech sociologie, jež jsou spojovány s očekáváním, že je nutné redefinovat výchozí předpoklady, na nichž byla sociologie zbudována. Autoři práce dokládají, že jsou si této skutečnosti vědomi, proto to, co je v dané chvíli předmětem „výtky“, je spíše akcent pozitivního očekávání, který nelze v této recenzi podrobit hlubšímu zkoumání, jelikož není v dané situaci předmětem recenze. Snad jen v krátkosti konstatujeme, že sociologie, a tedy i sociologie náboženství, stojí a padá s formami sebechápání, jež se utvářely v moderních společnostech, a je otázkou, zda sociologie může být sociologií, pokud tento aspekt ztratí ze zřetele, na což autoři v některých momentech apelují.

Kapitola věnující se vývoji sociologie náboženství je preludiem, které seznámí čtenáře s tradiční plejádou jmen, s nimiž musí být obezránem, aby se mohl v dané problematice obstojně orientovat. Jedná se o myslitele, jako je Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber, Ernst Troeltsch, Émile Durkheim, Georg Simmel, Joachim Wach; z těch soudobých vzpomeňme např. Petera Bergera, Nicolase Luhmanna, Thomase Luckmanna, Roberta Bellaha a další. Sympatické na této části knihy je, že čtenáře v krátkosti uvede mezi nejvýznamnější teoretiky, avšak jedná se v dobrém slova smyslu o letmý nástin, který nezahltí. K některým myslitelům se autoři podrobněji vracejí ještě v dalších částech jako např. při představování klasických sociálních teorií či při nastínění rozdílů mezi francouzskou a německou sociolo-

gií jakožto dvou „alternativních“ způsobů v uchopování sociologie náboženství a jejích témat v kontrastu k americkým a britským pojetím. To, že Nešpor s Lužným položili důraz především na problémy, s kterými se sociologie náboženství vyrovnává, a nikoli na detailní rozbor „autorit“ sociologie náboženství, hodnotím velmi kladně.

Přechodem k obtížím, nedorozuměním, nejasnostem, slabinám sociologie náboženství získávají Nešpor s Lužným prostor pro představení celé palety možných pozic jak názorového, tak metodologického charakteru. Správně poukazují na fakt, že kritický přístup ke zkoumání sociální reality je jedním ze základních principů, na kterých sociologické myšlení staví. Avšak nelze souhlasit s tím, že by kritický přístup, jenž se nejviditelněji ukazuje v demaskování skrytých a zamlčovaných předpokladů či očekávání, byl jakousi „sociologickou libůstkou“ (s. 45) případně aplikovatelnou na sebe sama. Přiznání si existence vždy již zastávaných pozic, jež se mohou cíleně maskovat a vést k získávání pokřivených obrazů o skutečnosti, je nutnou výbavou sociologa. To, že bylo poukázáno na fakt možné skryté ideologičnosti, je chvályhodné, ale chce-li sociologie obstát a přežít v konkurenci jiných sociálních věd, nemůže v detekování východisk předpokladů ustát, natož pojímat tuto činnost jako libůstku, ale vždy jako nutnost. Toto je jedno z mála míst, s kterým si dovoluji nesouhlasit s autory.

Poté, co byla líčena témata spadající do obecné sociální teorie a zároveň se vztahující k tématice náboženství, je již pozornost autorů upřena k parciálním problémům sociologie náboženství. Mezi nejvýznamnější témata, jež „hýbou“ sociologií náboženství od prvopočátku až do současnosti, je fenomén sekularizace. Jsou zde nastíněny proměny pozic, které se k tomuto tématu objevovaly a objevují včetně jejich polemických východisek, očekávání a konfrontace s realitou. Díky tomu získá čtenář povědomí nejen o problematice sekularizace, ale i o hlavních představitelích, jako jsou Bryan R. Wilson, Thomas F. O'Dea a již výše zmiňovaní Peter L. Berger a Thomas Luckmann. Hodnota textu spočívá ve zprostřed-

kování i velmi aktuálních a soudobých řešení, a to nejen ve vztahu k sekularizaci, ale i k další velké a relativně i historicky již poměrně dlouho zpracovávané oblasti, jíž jsou „nová“ náboženská hnutí.

„Obrot“ k studiu nových náboženských hnutí, který časově spadá do druhé poloviny 20. století, je přiblížen rovněž nejen ve svých historických proměnách, ale i včetně důvodů a sociokulturních podmínek, které vedly a ovlivnily „paradigmatický“ posun od tématu sekularizace k novým náboženským hnutím jako hlavnímu tématu výzkumů. Mezi nejproblematičtější tématá vztahující se k tomuto typu diskurzu patří spor nejen o definování stěžejních termínů jednotlivými teoretiky jako např. pojmy „sekta“, „církve“, „denominace“, „náboženské hnutí“, ale také rozepře, jež se vedou o interpretaci popisů a normativních závěrů.

Bedlivou pozornost následně Nešpor s Lužným obrací k alternativním přístupům studia náboženství. I když některé formy studia řazené mezi alternativní přístupy jsou již v současnosti standardně přijímanou a zkoumanou problematikou. Na příkladech demonstrují, jak je postupně opouštěna sekularizační teze a přechází se ke studiu „neviditelných“ projevů (Niclas Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, New York: Macmillan 1967) náboženství a s tím se pojících nestandardizovaných forem prožívání, nahližení, reflexe a zpracování religiozity. Aby sociologie náboženství mohla tento modifikovaný projev zbožnosti vůbec zachytit, musela rozpracovat kategorii implicitního náboženství. Tento terminus technicus pomáhá k subsumování poznatků spadajících mezi změny religiozity, které již neodpovídají „klasickým“ formám zbožnosti. Na celé řadě příkladů, zejména z politické oblasti, prezentují „atributy“ implicitního náboženství. Jelikož základem pro určení implicitního náboženství jsou funkcionalistická východiska, je samotný pojem náboženství „dostatečně široký“, a proto i různé politické (ale nejen ty) ideologie nabývají predikátů zahrnovaných pod „nálepku“ implicitního náboženství. Mezi další alternativní formy religiozity jsou dále přiřazována tzv. občanská náboženství, New Age a celá řada

spirituálních proudů, které vybočují z tradiční spirituality „ustálených“ denominací.

Jednotlivé kapitoly vykazují vysokou odbornou úroveň, přičemž mezi jednoznačně nejlepší lze zařadit kapitolu „Náboženství v současnosti“, která zachycuje problematiku obnovy zájmu a podob fenoménu náboženství ve společnosti, jenž je označován jako deprivatizace náboženství. V této části, kdy jsou čtenáři přiblíženy nejdůležitější podoby deprivatizace a detradicionalizace, je patrná nejen odbornost, ale i osobní zainteresovanost autorů, kteří se právě této oblasti systematicky věnují ve svých výzkumech. Ve zmíněné kapitole autoři představují jedno z neaktuálnějších soudobých témat, jímž se sociologie náboženství zabývá. Na různých příkladech je dokládáno, jak je fenomén desekularizace zpracováván. Od reflexe – zaměřené na konkrétní etnika a aplikaci jejich obranných mechanismů vůči sekularizaci – po politické důsledky spojené s odmítnutím či opuštěním ideje „nutné sekularizace společnosti“.

Je výsadou odborníka, zná-li nejen slabiny svého oboru, ale je-li si ochoten připustit jejich závažnost. Ke kladům práce přidejme, že kromě systematického předkládání a porovnávání různých zastávaných výchozích předpokladů, názorů a tvrzení jednotlivých autorů, v sumarizované podobě jsou představeny i nedostatky sociologie náboženství. Mimo jiné jsou mezi ně počítána přílišná zaměření při výzkumech na subjektivitu sociálních aktérů, absence sociologie náboženství coby součásti teoretické diskuze v moderní sociologii – jinými slovy fakt, že sociologie náboženství se nestala součástí obecné teorie – a přílišný etnocentrismus, který strhává pozornost k západním formám náboženství. V jiné podobě se tak opět dostává na přetřes otázka po redefinování pozic, předpokladů, očekávání, zkrátka směřování sociologie vůbec. Dva stěžejní body, které zasahují a spoluročují směr této debaty a jež Nešpor s Lužným zohledňují ve svých úvahách, jsou podle nich globalizace a tzv. koncept reflexivní modernity (případně druhá moderna, která je spojena se jmény Ulricha Becka, Anthonyho Giddense či Zygmunda Baumana). Ponecháme-li stranou problém s definováním pojmu globalizace,

lze připustit, že skutečně fenomén globalizace či sociokulturní změny je jevem, který – navzdory své ambivalentnosti, rozporuplnosti v hodnocení jeho dopadů a s ním spojených nadějí či obav – ovlivňuje názhledy sociologie náboženství. Zrovna tak reflexivní modernita je nepochybně jedním z možných podnětů, z kterých sociologie náboženství může čerpat při hledání své nové tváře, avšak určitě ne jediným. Autoři sice upozorňují na to, že se jedná „pouze“ o jeden z mnoha podnětů, avšak dovolávají se provázanosti globalizace a reflexivní modernity, čímž zdůvodňují svůj výběr. Zdá se mi, že výběr reflexivní modernity spíše v sobě obsahuje skryté sympatie k „neo-osvěcenskému“ či redefinovanému osvěcenskému projektu, než že by se jednalo nutně o tak „zásadní“ projekt s dopadem na sociologii náboženství. Dokladem, že se spíše jedná o osobní autorské sympatie, buďž závěr části o reflexivní modernitě, který zcela vybočuje z nastoupeného rytmu psaní, jenž byl veden v rovině „vědecké neutrality“ při ozřejmování souvislostí pojících se s problematikou sociologie náboženství. V této pasáži (s. 179) se neutrální přístup psaní mění v náborovou agitku. Když už se autoři rozhodli přiblížit možné impulsy plynoucí z reflexivní modernity, která nepochybně je inspirativním typem myšlení, pak měli tento krok lépe zdůvodnit, případně se zmínit o dalším vlivném jevu na formování představ sociologie náboženství, kterým je postmoderní myšlení ve své různorodosti. Stejně jako další obory i sociologie a v dané chvíli sociologie náboženství se musí vyrovnávat s problémy postmoderního myšlení. Voláním po začlenění tématu náboženství do obecné teorie sociologie autoři jako by ignorují „hermeneutiku podezření“, která poukazuje na skutečnost, že došlo k ochabnutí či vyprázdnění všech modelů čerpajících své oprávnění z principu domnělé schopnosti pronikat zdanlivými či falešnými jevy a předpoklady ke skutečné podstatě věcí. Opomenutí či ignorování této skutečnosti se jeví jako minimálně podivné.

V závěru práce Nešpor s Lužným přibližují „nástroje“, kterých se využívá v sociologii náboženství pro získávání poznatků. Tento krok završuje kvalitou a rozmyšlenost

jednotlivých kapitol. Nejen obeznámenost s měnícími se teoretickými přístupy a získanými poznatky, jichž sociologie náboženství nabyla, ale i přiblížení metod, jak toho dosáhnout, včetně výhod a nevýhod případné zvolené metody, odkrývá taje oboru. Komplementární s touto částí je i následující, která zprostředkovává výzkumy religiozity, jež byly provedeny v Čechách v druhé polovině dvacátého století, zejména pak po roce 1989. Autoři mimo jiné rafinovaně odkazují k velkému projektu „Detradicionalizace a individualizace náboženství“, jenž považují za určující pro další vývoj české sociologie náboženství. Nešpor s Lužným, kteří jsou jeho tvůrci a organizátory a mají neodiskutovatelnou zásluhu na tom, že realizují „akci“, jež usiluje o syntézu kvalitativních a kvantitativních výzkumů v takovém rozsahu, a zřejmě mají i pravdu v tom, že tento projekt bude nejspíše po dlouhou dobu udávat směr badatelskému úsilí, si tak dělají do určité míry skrytou reklamu. Považují to však za zbytečné, protože význam tohoto projektu stojí za pozornost i při přiznání se k tomu, kdo za ním stojí. Ale aby tento projekt mohl skutečně aspirovat na konstitutivní impuls pro utváření sociologie náboženství v Čechách, pak doufejme, že získaná data se stanou veřejným statkem, ke kterému bude možný přístup.

Jakousi třešničkou na dortu je předložená bibliografie, která není pouhým nominálním výčtem, jenž by do značné míry ztratil na zajímavosti, ale naopak je věcně profesně komentována, takže každý, kdo se zaměřuje na konkrétní aspekt ať už v teoretické, či praktické rovině výzkumu religiozity jak v zahraničí, tak u nás, by od tohoto okamžiku měl vědět, kam se obrátit. Závěrem lze konstatovat, že se jedná o zdařilou práci, která dostala dvěma základním požadavkům. Je srozumitelná i „laikovi“, který do kontaktu s problematikou sociologie náboženství nepříšel zrovna často, a zároveň odborník nemůže být pohoršen neúnosnou „redukcí“ stěžejních témat. A lze očekávat, že tato práce plnohodnotně nahradí doposud užívané publikace, a nejen to, plně je předčí.

JAN VÁŇE

Grace Davie, The Sociology of Religion,

London: SAGE 2007, 283 s.
ISBN 978-0-7619-4891-9.

Britská badatelka Grace Davie z Univerzity of Exeter dnes patří mezi nejvýznamnější a nejviditelnější postavy evropské, neli světové sociologie náboženství. Slovy chvály na její adresu nešetří mj. i žijící klasik sociologického zkoumání náboženství Peter L. Berger, který o ní prohlašuje, že je „jednou z nejlepších analytiček náboženství v současné sociologii“. Důkazem toho má být její poslední souhrnná práce vycházející pod lapidárním názvem *The Sociology of Religion*, která (prozatím) završuje dlouholeté bádání a publikování této autorky na poli sociologie náboženství.

Pod názvem tak obecným, jaký nese tato publikace, může čtenář očekávat ledacos – od přehledu dějin sociologických teorií náboženství (viz např. Malcolm B. Hamilton, *The Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*, London – New York: Routledge 1995), přes systematický přehled nejdůležitějších témat a oblastí bádání (např. Barbara Hargrove, *The Sociology of Religion: Classical and Contemporary Approaches*, Arlington Heights: Harlan Davidson 1989) až po nástin vývoje této sociologické disciplíny prostřednictvím jednotlivých postav (např. Roberto Cipriani, *Sociology of Religion: A Historical Introduction*, New York: Aldine de Gruyter 2000). Davie se snaží tyto varianty kombinovat a propojit je v jeden konzistentní celek. Sama svůj hlavní cíl popisuje jako snahu vytvořit „knihu o sociologii náboženství a debatách v této speciální disciplíně, nikoliv napsat knihu o náboženství v moderním světě *per se*“ (s. 1). Znamená to tedy, že se čtenáři přímo o náboženství nic nedozví? Aní zdaleka ne.

Na knihu Davie lze nahlížet mnoha způsoby. Osobně se domnívám, že přínosným jsou zejména dva. Ten první nám nabízí publikaci, v níž autorka zužitkovává to nejlepší, co čtenářům nabídla ve svých před-